

Josef Švéda

**MAŠÍNOVSKÝ
MÝTUS**

Ideologie v české literatuře a kultuře

Pistorius & Olšanská
Příbram 2012

Publikace vychází v rámci grantu GAČR 405/09/H003: Identita české literatury a její mezinárodní kontext, řešeného na FF UK.

Recenzovali: Prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc., a doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2012

© Josef Švéda, 2012

ISBN: 978-80-87053-75-1

Poděkování

Rád bych poděkoval prof. Petru A. Bílkovi za inspiraci a podněty, bez nichž by tato práce vypadala zcela jinak, dále doc. Pavlu Janouškovi za cenné poznámky a kritickou zpětnou vazbu a dr. Janu Čulíkovi za všestrannou podporu v průběhu psaní tohoto projektu. Dále bych chtěl poděkovat dr. Mary Heimann a prof. Franzi Szabovi za užitečné rady týkající se zejména českého nacionalismu a také Mgr. Vladimíru Stanzelovi za zasvěcení do tajů bohemistiky. Rád bych též vyjádřil vděk dalším lidem, kteří mi poskytli cenné rady či komentáře. Patří mezi ně: dr. John Bates, prof. Chad Bryant, prof. Jiří Trávniček, prof. Herbert Eagle a RNDr. Vladimír Pistorius. Je třeba též zmínit instituce, které mi poskytly podporu a přístup k primárním a sekundárním zdrojům. Jsou to: Ústav české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, dále pak slavistická sekce School of Modern Languages and Cultures na University of Glasgow ve Velké Británii a v neposlední řadě též The Wirth Institute for Austrian and Central European Studies na University of Alberta v Kanadě.

Děkuji též svým přátelům Mariangele Palladino, Michaelu Kaethlerovi, Davidu Greenovi, Ěvě Fülöp a Katrin Fennesz za inspirující rozhovory a duševní podporu. Jitce Rejhonové a Janě Gajdošové vděčím kromě toho samého též za pomoc s korekturami a Štefanu Švecovi za pozornou četbu finální verze rukopisu. Zvláštní poděkování patří Lukáši Borovičkovi za cenné diskuze a kritické poznámky. Můj dík náleží taky mé přítelkyni Janě a samozřejmě i mé rodině.

Úvod

V polistopadové éře je málo témat z novodobé historie, která by budila takové kontroverze jako právě kauza bratří Mašínů. Česká společnost je v otázce na jejich činnost do značné míry stále rozdělena na dva tábory. Jedni je považují za vrahy a druzí za hrdiny. Existuje samozřejmě i třetí, konsenzuální stanovisko, které je ovšem méně viditelné. V této práci se nebudeme pokoušet rozhodnout, který z těchto pólů je blíž k pravdě. Nechceme se přiklánět na tu či onu stranu. Budou nás zajímat pouze vyprávění o jejich činech, která vznikala v průběhu dvacátého a v prvním desetiletí jednadvacátého století.

Vyprávění o bratrech Mašínech a jejich skupině se začínají objevovat v tisku již v padesátých letech dvacátého století, následně je případ tematizován i v detektivních povídkách napsaných „podle skutečné události“, které byly publikovány od šedesátých let až do konce let osmdesátých. Příběh se také stal námětem jedné epizody ze seriálu *Třicet případů majora Zemana*. Ve všech těchto narativích jsou Mašínové a jejich spolupracovníci vylíčení jako záporní hrdinové. Po změně režimu v roce 1989 vychází řada knih, které tento příběh vyprávějí znovu. Tentokrát však nejen že se Mašínové stávají postavami kladnými, ale v některých vyprávěních jsou přímo heroizováni. Tento rozpor vyvolává jisté otázky. Jak to, že v jednom vyprávění jsou Mašínové zobrazeni jako vrazi a v jiném zase jako hrdinové bojující proti zlu? Jakým způsobem se těchto efektů docílí? A jak souvisí tato změna vypovídání o nějakém předmětu s transformací politicko-ideologické situace? Z těchto otázek pramení základní téma této práce. Naším cílem bude na ně hledat odpovědi.

Důvody pro komparaci reprezentací bratří Mašínů vzniklých před rokem 1989 a po něm jsou nasnadě. Oba způsoby vypovídání jsou charakterizovány význačnými emblematickými redukcemi. Mezi jednotlivými reprezentacemi z doby konvenčně označované jako „komunismus“¹ nalézáme mnohé podobnosti. Příběh je zasazen do popkulturního žánru detektivky, a proto bude jedním z našich cílů sledování toho, jakým způsobem se takto vystavěné mašínovské příběhy dostávají do dynamické

oscilace „s ideologicky zakládanou strukturací a stratifikací hodnot, přesvědčení a víry, jež je proponována dobovými politickými diskurzů“ (Bílek 2007: 7). Nejedná se však jenom o detektivky, ale také o příběhy „podle skutečných událostí“, kde bratři Mašínové a jejich společníci vystupují jako „škůdci“ socialismu. Budeme proto sledovat, jakými způsoby se ve všech těchto narativích dělají z Mašínů loupežní vrazi a jak tyto způsoby reprezentace souvisejí s dobovou dominantní ideologií. Rok 1989 přinesl radikální proměnu zobrazování historie. Příběh bratří Mašínů je výrazným indikátorem tohoto procesu. Při analýze polistopadových narativů si tedy budeme klást stejné otázky. Zde si ovšem empirický materiál vynucuje zohlednit jisté rozdílnosti. Předmětem zkoumání totiž není pouze beletrizovaná historie, ale také historiografický diskurz. Některé historické reprezentace bratří Mašínů již nepracují s realitou „jako by“, s předstíranou skutečností a beletrizací, ale autoritativně se dovolávají aktuálního (historického) světa. Svou autoritu čerpají z řeči tvrdých, dokazatelných faktů a „historické pravdy“, která byla údajně dříve „deformována“ komunistickou propagandou.

Pokusme se nyní ve zkratce představit empirický materiál, se kterým budeme pracovat. Bratři Mašínové se stávají předmětem vyprávění v padesátých letech, kdy tisk referuje o soudním procesu s jejich pomahači a podává zprávy o útěku skupiny do Západního Německa. Série článků v *Rudém právu* a jiných tiskovinách bude tedy předmětem první části naší analýzy. Tyto články zkoumala ve své diplomové práci Markéta Chalupová (2008),² nicméně metodologicky odlišným způsobem. Proto považujeme za vhodné se jimi zabývat znovu. Od šedesátých let začínají vycházet soubory detektivních povídek, v nichž vystupují i bratři Mašínové. Prvním takovým počinem byla kniha *Tady bezpečnost* (Jánský 1966). V období tzv. normalizace vycházejí další povídkové soubory, které na předchozí reprezentace bratří Mašínů navazují. Jsou to knihy *Životy pro život* (Šulig 1976), *Mrtví nemluví* (Vrbecký 1985) a *Příběhy věrnosti a cti* (Císař, Holub 1987). Mašínové jsou také předmětem osmé epizody *Triceti případů majora Zemana* (tv. 1975, 1976, 1979–80) s názvem *Strach* (tv. 1975). Zde sice nejsou přímo označeni svými pravými jmény, ale akce, kterou zde provedou, se shoduje s ostatními narativními reprezentacemi. Všechny mašínovské povídky z výše jmenovaných souborů i epizoda z televizního seriálu

vykazují společné rysy a můžeme na nich dobře demonstrovat způsoby reprezentací „nepřátel socialismu“ v období před rokem 1989.

Po sametové revoluci vzniklo mnoho historických i beletrických knih, které příběh bratří Mašínů vyprávějí znovu. Jako první vychází hned v prvním porevolučním roce kniha Oty Rambouska *Jenom ne strach* (1990), napsaná ještě v exilu. Dalším významným materiálem je historická práce Jana Němečka publikovaná o několik let později *Mašínové. Zpráva o dvou generacích* (1998). V nultých letech 21. století vychází série knih, které se k příběhu znovu vracejí. První v řadě je vzpomínková kniha Zdeny Mašínové napsaná spolu s Rudolfem Martinem *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy* (2001), o tři roky později vychází kniha Jana Nováka *Zatím dobrý. Mašínovi a největší příběh studené války* (2004). Tento „pravdivý román“, jak zní jeho podtitul, se stává jednou z nejprodávanějších knih porevoluční éry. Jan Novák za něj v roce 2005 obdržel hlavní cenu Magnesia litera a román v roce 2004 též získal 2. místo v anketě Lidových novin kniha roku.³ O rok později též v češtině vychází historická kniha Barbary Masin *Odkaz. Pravdivý příběh bratří Mašínů* (2005).⁴ Dalším významným počinem je též vydání vzpomínek Ctirada Mašina doplněných poznámkami Josefa Mašina a Milana Pauvera, které byly publikovány pod názvem *Cesta na severozápad* (2010). V průběhu porevoluční éry vychází o bratřech Mašínech dílčí studie (např. Kalous 2002, Čvančara 2011), které budou také předmětem našeho zájmu. Tento soubor samozřejmě není kompletní. Dala by se analyzovat spousta dalších novinových článků, konferenčních příspěvků či dokumentárních filmů z této doby.⁵ Nicméně všechny jsou pouze variacemi na invariantní mašínovský příběh a nic zásadně nového do něj nevnášejí. Musíme také zmínit, že existuje i několik postkomunistických textů, které jsou programově proti glorifikaci skupiny bratří Mašínů a do značné míry navazují na komunistické reprezentace. Můžeme jmenovat knihu Miroslava Kačora *Svědomy hrdinů. Jiná tvář odbojové skupiny bratří Mašínů* (2009) a *Jméno ze seznamu* Jaroslava Marka (2005). Analýza těchto vyprávění není našim primárním cílem, neboť se zaměřujeme zejména na oficiální postkomunistický diskurz, ale budeme se jim krátce věnovat v závěrečném oddílu.

Při analýze postkomunistického mašínovského diskurzu budeme muset sestoupit hlouběji do minulosti a podívat se na způsoby psaní historie

v době těsně po druhé světové válce. Všechny polistopadové reprezentace bratří Mašínů totiž začínají příběhem jejich otce Josefa Mašína seniora. Centrálním textem, na který všichni autoři navazují, je kniha Jaroslava Procházky *Sestupme ke kořenům...! Příspěvek ke kronice rodu Mašínů* (1947). Ta se stává výchozím pramenem pro polistopadová mašínovská vyprávění. Budeme proto sledovat, jakým způsobem je Procházkův text v postkomunistických narativích recipován, co je z něj vypuštěno a co naopak přijímáno. Předmětem zájmu budou i další texty z dřívějších období, v nichž se Josef Mašín senior objevuje. V meziválečném období se stává vedlejší postavou známého románu Františka Langera *Pes druhé rotý* (1928)⁶ a objevuje se i jako účastník protifašistické rezistence ve Vozkově historické práci *Hrdinové domácího odboje* (1946) a v knize Karla Veselého-Štainera *Cestou národního odboje* (1947). Všechny tyto i další texty nám budou sloužit k demonstraci specifčnosti dobové řeči a ke sledování její transformace v diskurzu po roce 1989. Tento materiál tvoří výtečný předmět pro analýzu, neboť skýtá možnost na jednom příběhu stopovat proměny vyprávění o jistém tématu. Mašínové jsou pouze jednou částí diskurzu, která může dokladovat změny v politicko-ideologické konstelaci, které se ve dvacátém století udály v českých zemích.

Zvolená metoda zkoumání se odvíjí od empirického materiálu, kterým je diskurz (novinový článek, román, historická kniha, televizní seriál etc.): „*Řečí, diskursem, promluvou* atd. tedy budeme nadále rozumět jakoukoli – verbální či vizuální – signifikativní jednotku či syntézu: fotografie pro nás bude promluvou stejně jako novinový článek; předměty samy se budou moci stát promluvou, pokud něco označují“ (Barthes 2004: 109). Naším cílem je pak ve shodě s Barthesem stopování a popis mýtů, které můžeme v jednotlivých typech diskurzů identifikovat. Mýtus spadá dle Barthesa do oblasti obecné vědy – sémiologie –, a ta bude naším základním metodologickým rámcem. Máme za to, že je vhodným nástrojem pro popsání diskurzivních posunů a zvrátů, ke kterým ve dvacátém století docházelo.

Podle Barthesovy definice je mýtus promluva, ale nejde o ledajakou promluvu, musí splňovat specifické podmínky: „Od počátku je však zapotřebí, abychom si uvědomili, že mýtus je systémem komunikace, že je sdělením. Díky tomu nám bude jasné, že mýtus nemůže být nějakým předmětem, pojmem či ideou; je to jistý modus signifikace, určitá forma“ (Ibid.

107). Podstatou mýtu, kterou se budeme snažit v daných textech zachytit, je jeho schopnost (či neschopnost) přeměňovat dějiny na přirozenost (Ibid. 128). Jinými slovy způsob, jakým se mýtus inkorporuje do symbolického řádu a činí se nevyhnutelným, nutným a naturálním: „V sekundárním (mytickém) systému máme kauzalitu umělou, falešnou, která ovšem jakýmsi způsobem vklouzává pod střechu přirozenosti. Z tohoto důvodu je mýtus prožíván jako nevinná promluva: ne proto, že jeho intence jsou skryté (kdyby byly skryté, nemohly by být účinné), nýbrž proto, že jsou naturalizované“ (Ibid. 129).

Nicméně v naší analýze se nemůžeme omezit pouze na tento aspekt mytické řeči. Chceme-li poznat, jakým způsobem mýtus odpovídá zájmu určitého společenství, musíme nezbytně přejít od sémiologie k ideologii (Ibid. 127). Anatomie mýtů, které v diskurzu identifikujeme a popíšeme, nám tedy bude sloužit k uvažování o jejich funkci v daném společenství (potažmo v politickém režimu), ať už je to poválečné Československo před komunistickým převratem, období mezi lety 1948 a 1989 či éra postkomunistická. Pro analýzu těchto jevů proto musíme přizvat na pomoc teorii ideologie. V první řadě se pokusme tento termín definovat a zdůvodnit, k jaké teoretické koncepci se přikláníme a proč.

Terry Eagleton se v knize *Ideology. An Introduction* (2007) snaží postihnout základní směry v teorii ideologie, jak se postupně vytvořily v devatenáctém a dvacátém století. Existuje mnoho definic ideologie: některé ji vymezují jako proces produkce významů, znaků a hodnot v sociálním životě, jiné zase jako ideje (či falešné ideje), které pomáhají legitimizovat dominantní politickou moc (Eagleton 2007: 2).⁷ Existují přístupy zahrnující epistemologické hledisko (ty se dotýkají naší znalosti světa) či problematiku „falešného vědomí“, zatímco jiné koncepce tyto otázky opomíjejí. Eagleton rozděluje dvě hlavní tradice v teorii ideologie. První z nich vede od Hegela, Marxe přes Lukácse k některým pozdním marxistickým myslitelům. V této myšlenkové linii byl kladen důraz na problém pravdivých či falešných idejí, ideologie je zde iluzí či zkreslením skutečnosti. Druhá, „sociologická“ tradice se spíše než na otázky falešného vědomí zaměřuje na problematiku funkce idejí v sociálním životě (Ibid. 3).

Eagleton se snaží mnohost definic utřídit a přichází se způsobem, jak ideologii vymezit. Ideologie je obecný materiální proces produkce idejí,

přesvědčení a hodnot v sociálním životě (Ibid. 28). Takováto definice zůstává politicky i epistemologicky neutrální a má blízko k významu „kultura“. Pojmy ideologie a kultura by pak označovaly celý komplex označujících praktik a symbolických procesů v dané společnosti. Tento přístup je používán v antropologickém výzkumu, který razil například Lévi Strauss. Pro Eagletona tvoří taková definice sice cennou protiváhu idealismu, na druhou stranu však „podezřele mlčí“ o otázkách politického konfliktu. Ideologie totiž znamená více než pouhé způsoby označování v určité společnosti, protože také zahrnuje vztahy mezi těmito znaky a procesy spjaté s politickou mocí.

Další, méně obecný význam ideologie akcentuje ideje a přesvědčení, které symbolizují „podmínky a životní zkušenosti specifické, sociálně významné skupiny nebo třídy“ (Ibid. 29).⁸ Pojetí ideologie se zde tedy blíží pojmu „světový názor“. Tato dimenze zdůrazňuje kolektivní symbolické sebevyjádření, avšak nereflektuje ideologii v relačních či konfliktních aspektech. Proto Eagleton doplňuje další hledisko, které si všímá způsobů šíření a legitimizace zájmů těchto sociálních skupin oproti zájmům jiných seskupení. Je přitom však důležité, že tyto zájmy musejí mít nějakou spojitost s udržením nebo zpochybněním celé politické formy života. Ideologie tedy může být viděna jako diskurzivní pole, v němž se sebeprosazující sociální síly střetávají a zápasí o věci, které jsou důležité pro reprodukci sociální moci jako takové (Ibid.). Při ještě dalším zúžení pojmu bychom se dostali k pojetí reflektujícímu prosazování zájmů pouze dominantních společenských skupin či tříd, následně se pak dá uvažovat také o tom, že jsou prosazovány skrze zkreslování a přetvářku (Ibid. 30). Poslední Eagletonem popsaná koncepce ideologie klade důraz na falešná či klamná přesvědčení, která nevyrostají ze zájmů dominantní třídy, ale z materiální struktury společnosti jako takové. Nejvýznamnějším reprezentantem tohoto pojetí je Marxův koncept zbožního fetišismu (Ibid.). Toto Eagletonovo třídění bude užitečné pro vymezení našeho vlastního užívání pojmu ideologie. Než k němu přistoupíme, podívejme se ještě na jinou stratifikaci tohoto konceptu.

Užitečný vhled do dané problematiky vnesl také Slavoj Žižek ve studii *The Spectre of Ideology* (1994), který mnohost významů konceptu ideologie uspořádává do tří kategorií: ideologie jako komplex idejí (teorie, přesvědčení, víry, argumentační strategie); ideologie ve své vnějškovosti

(tj. materiálnost ideologie, ideologické státní aparáty atd.) a nakonec nejhůře postižitelnou doménu, „spontánní“ ideologii, která působí přímo v jádru sociální „reality“ jako takové (Žižek 1994: 9). Tato třetí doména se týká Eagletonem zmiňovaného konceptu zbožního fetišismu, nicméně Žižek poznamenává, že Marx v souvislosti s ním pojem ideologie nepoužíval. Žižek exemplifikuje tyto tři osy na příkladu: liberalismus je doktrína (rozvíjená od Locka k Hayekovi), materializovaná v rituálech a aparátech (svobodný tisk, volby, trh etc.), v níž se prožívající subjekt „spontánně“ cítí jako „svobodné individuum“ (Ibid.). Toto základní dělení nám také umožňuje nahlédnout jednotlivé směry v kritické teorii.

Kritika ideologie jako doktríny či souboru idejí a přesvědčení, které jsou určeny přesvědčit nás o své „pravdě“, ale zároveň slouží nějakým nepřiznaným zájmům moci, se zaměřuje zejména na „symptomatické čtení“. Cílem takové kritiky je rozpoznat toto zaujetí oficiálního textu skrze jeho trhliny, mezery a přefeknutí. Ideologie je zde vnímána jako systematicky zkreslená komunikace: text, v němž je pod vlivem nevyřčených zájmů (např. dominance) mezera, která odděluje jeho „oficiální“, veřejný význam od jeho skutečné intence. Setkáváme se tak s nereflektovaným napětím mezi explicitně vyřčeným obsahem textu a jeho pragmatickými presupozicemi (Ibid. 10). Problémem tohoto přístupu je však to, že ideologii nahlíží jako pouhé zkreslování „normální“ komunikace. Nicméně konkrétní intersubjektivní prostor symbolické komunikace je vždy strukturován různými (neuvědomovanými) textovými prostředky, které nemohou být redukovány na sekundární rétoriku. Slabiny takového přístupu reflektuje další směr, diskurzivní analýza, která tuto „osvícenskou tradici“ převrací naruby: to, co bylo dříve vnímáno jako vystoupení z ideologie, je v ní odsouzeno jako ideologie par excellence. „Nulový stupeň“ ideologie zde spočívá v (ne)povšimnutí si diskurzivní formace jako extra-diskurzivního faktu (Ibid.). Významným reprezentantem této myšlenkové linie je Roland Barthes s konceptem ideologie jako naturalizace symbolického řádu, tj. jako percepce, která zhmoťňuje výsledky diskurzivních postupů do vlastností „věci samotné“ (Ibid. 11). Již jsme naznačili, že právě tento směr v kritické teorii bude pro naši práci důležitý. Barthesův koncept také nerezignuje na analýzu relace mezi mýtem a jeho vztahem k mocenské struktuře daného společenství.

Náš přístup je určován povahou materiálu, jímž je diskurz. Nebudeme tedy primárně zkoumat projevy ideologie skrze rituály, praktiky či instituce, ačkoliv by tento pohled jistě mohl být užitečný.⁹ Diskurzivní analýza však může mít více podob a opět záleží na tom, co chceme postihnout a jaké nástroje použijeme. Stephen Greenblatt s Catherine Gallagher se v úvodu ke své knize *Practicing New Historicism* (2001) vydávají jinou cestou než my a kritiku ideologie postupně nahrazují „analýzou diskurzu“ (Bolton 2007: 267). Rezignují tedy na používání pojmu ideologie a namísto něj preferují koncept diskurzu formulovaný Michelelem Foucaultem.¹⁰ Naše metoda bude poněkud jiná, neboť jsme přesvědčeni o využitelnosti konceptu ideologie. Způsoby reprezentací bratří Mašínů a jejich otce totiž vždy úzce souvisejí s politicko-ideologickou situací v době jejich vzniku. To platí o znázorněních Mašina seniora v období po druhé světové válce i o vyobrazení jeho synů v éře reálně existujícího socialismu stejně jako po roce 1989. Takovéto „silné“ pojetí ideologie nám umožňuje lépe popsat vztahy mezi narativními reprezentacemi a mocenskou strukturou.

Ideologii tedy chápeme jako soubor názorů a přesvědčení, které jsou do jednotlivých typů diskurzu vetkány. Tyto ideje se však tváří jako naprosto přirozené a naturální. V obecné rovině tedy naším cílem bude „denaturalizovat“ je a učinit z nich znovu „pouhé“ diskurzivní konstrukty. Při této operaci by měla být zviditelněna vykonstruovanost a nepřirozenost zkoumaných mytických struktur. Budeme poukazovat na emblematickou reduktivnost, která je v narativním diskurzu dobře vysledovatelná. V něm se totiž otevírá prostor pro tvorbu binárních opozic spojených s narativní výstavbou textu. Základní axiologická osa v analyzovaných vyprávěních rozříná konstruované světy na dvě poloviny. Napětí mezi dobrem a zlem se dá vystopovat zejména na rovině postav. Budeme si všímat, jakým způsobem se z jednotlivých aktérů vytvářejí kladní či záporní hrdinové. Budou pro nás důležité zejména postupy užitě pro vykreslování bratří Mašínů jednou jako vrahů, podruhé zase jako hrdinů. Podstatné jsou však i další jednotky narativního diskurzu, jako čas a prostor. Jednou z významných vlastností analyzovaného empirického materiálu je ta, že usiluje o zachycení minulosti. Ať už se jedná o texty literární (detektivní povídky, román) nebo faktické (historické knihy, novinové články), všechny se

snaží nějakým způsobem reprezentovat minulost.¹¹ I v případě literárních děl se autoři dovolávají historické reality a usilují o její „pravdivé“ zachycení, i když skrze beletrizaci. Pozitivní či negativní hodnoty spojované s určitými historickými aktéry, o nichž se vypovídá, tak můžeme přiřazovat k hodnotovému světu konkrétní skupiny:

S binárně opozičním členěním na „my“ a „oni“ pak pochopitelně nastupují i zesílené role postupů a prostředků identifikace, empatie, autentifikace zobrazeného světa, ale také budování vztahových vazeb mezi fikčním světem a světem aktuálním. Gravitační pnutí mezi oběma póly je natolik silné, že nepříznakové vnímání nepracuje s vnímatelskou pozicí kdesi mezi: o diváka je sváděn virtuální „zápas“, v němž má být stažen k jednomu z pólů. (Bílek 2007: 103)

Jedním z našich cílů bude popsat právě tento virtuální „zápas“, který se samozřejmě odehrává nejen na rovině narativní (hrdina je opravdu skutečným hrdinou), ale také ideové (ideály, za které bojuje, jsou skutečnými ideály). Takto popsané diskurzivní jednotky budeme potom dávat do souvislosti s dominantní ideologií toho kterého období. Dá se tedy říci, že nás nezajímají bratři Mašínové „o sobě“ jako spíše relace mezi jejich vyobrazeními (reprezentacemi minulosti) a dobovými ideologickými konfiguracemi.

Z výše řečeného též vyplývá, že do našeho užívání pojmu ideologie zahrnujeme i otázku moci a dominance. Na druhou stranu se ale vzdáváme pravdivostního hodnocení. Naším cílem nebude ve shodě s Greenblattem rozlišovat mezi „pravdivými a lživými reprezentacemi“, pouze se budeme snažit „prozkoumat podstatu reprezentačních praktik“ (Greenblatt 2004: 18). Ideologie v našem pojetí není nutně lživá. Jak poznamenává Žižek, může být i „pravdivá“, ale to, na čem skutečně záleží, není její obsah, ale způsob, jakým je tento obsah vztažen k subjektivní pozici implikované vlastním procesem vyslovení. „Ve vskutku ideologickém prostoru se nacházíme tehdy, když je tento obsah, ať už ‚pravdivý‘, nebo ‚lživý‘ (pokud je pravdivý, tím lépe pro ideologický efekt), účelný s ohledem na nějaký vztah sociální dominance („moc“, „vykořisťování““ (Žižek 1994: 8).

Tohoto cíle je však dosahováno netransparentní cestou a „vlastní logika legitimizace dominance musí zůstat skrytá, aby byla účinná“ (Ibid.). V případě narativních reprezentací se tedy nebudeme primárně zabývat historickou „pravdou“, ale spíše tím, jak je tato „pravda“ používána vzhledem k mocenskému uspořádání.

Historické vyprávění totiž není neutrálním popisem událostí, ale textem s jistými narativními a rétorickými strategiemi. Při našich úvahách budeme navazovat na Haydena Whita, který se ve svém díle těmito otázkami zabýval (White 1978, 1987). Nedá se jednoznačně tvrdit, že komunistická vyprávění historickou „realitu“ falšují, zatímco polistopadová tuto ideologickou „deformaci“ napravují. Každá reprezentace je totiž ze své podstaty neúplná, nikdy nemůže postihnout „realitu“ takovou, jaká je. Spíše jde o proces „konstituování smyslu, během něhož hrají mimořádnou roli prvky reference a performance“ (Nünning; Holý; Trávníček 2006: 670). Wolfgang Iser zdůrazňuje, že akt reprezentace má performativní kvality, skrze které vytváří něco, „co až dosud jako daný předmět neexistovalo“ (Krieger 1993: 217).¹² Historických reprezentací se tento performativní aspekt týká samozřejmě také. Literatura sice vytváří nějaké fiktivní postavy a události a historický diskurz se snaží o zachycení minulých událostí v aktuálním (historickém) světě, nicméně oba typy diskurzů vytvářejí obrazy, které před jejich vznikem neexistovaly. Mohly samozřejmě existovat jiné reprezentace stejných událostí, na které ty další navazují, nicméně každá z nich je svým způsobem jedinečná a „skutečnost“ modeluje po svém. To však neznamená, že reprezentace nemůžeme kategorizovat a hledat mezi nimi podobnosti či rozdíly. Tam, kde je nějaká diference, se totiž ustavuje význam, a proto si musíme všimnout rozdílů jak v různých námi vyčleněných kategoriích (např. komunistické vs. polistopadové reprezentace), tak v rámci téže kategorie (rozdíl mezi jednotlivými narativy polistopadového diskurzu).

Tvůrci mašínovského diskurzu však „utvořenost“ svého psaní zpravidla nereflektují a naopak tvrdí, že jimi produkované příběhy jsou „pravdivým“ zobrazením historické reality. V polistopadových narativech je historie rodiny Mašínů viděna jako integrální součást českých dějin. Často se zde uplatňuje metafora „zrcadla“. Historik Jan Němeček v úvodu knihy *Mašínové. Zpráva o dvou generacích* píše: „Následující stránky jsou

výpovědí o historii jednoho českého rodu ve 20. století, století, které přineslo nejen jemu, ale celé naší zemi tolik těžkých zkoušek. Vždyť v osudech Mašínů se vlastně zrcadlí i pohnuté osudy českého národa...“ (Němeček 1998: 13). S ním se shoduje i sestra bratří Mašínů Zdena, když tvrdí: „Osudy mé rodiny až příliš obrazy neblahý úděl našeho národa ve dvacátém století“ (Martin; Mašínová 2001: 5). Jan Novák potom mašínovskou epopej zasazuje do příběhu celého regionu, neboť osudy rodiny údajně „zrcadlí střeoevropské dějiny dvacátého století“ (Novák 2004: 7). Metafora zrcadla je však poněkud zavádějící. Indikuje, že historické psaní neproblematicky a objektivně odráží minulou realitu takovou, jaká byla. Nejde ani tak o to, že zrcadlo historie je nějak vypouklé a pokaždé odráží jenom některý aspekt událostí. Spíše máme na mysli zmiňovanou skutečnost, že jakákoliv reprezentace má v sobě i performativní aspekt – „realitu“ re-reprezentuje a znovu vytváří, nikoliv objektivně zrcadlí. S tím se samozřejmě pojí i opačný problém – „zkreslování“ historie. I tento motiv se objevuje v mnoha vyprávěních. V těch z éry reálně existujícího socialismu se například dozvídáme, že tvrzení o československé bezpečnosti, která se v „krizovém období“ Pražského jara hromadně objevovala na stránkách novin a časopisů, byla „nepravdivá a zkreslená“ (Císař; Holub 1987: 13). Stejně tak se ovšem autoři polistopadových narativů vymezují proti falzifikaci minulosti komunistickou historiografií. Jan Němeček uvádí, že v literatuře o bratřech Mašínech nacházíme knihy, „jejichž účelem bylo zkreslit a zfalšovat pravou tvář historie“ (Němeček 1998: 12). Historik Jan Veber potom přímo apeluje, abychom podali „pokud možno nezkreslený a přesný obraz“ mašínovské epopeje, jinak „bude náš výklad oněch dob neúplný, nedostatečný a zkreslený“ (Babka; Veber 2002: 18). Zaplňování všelijakých „bílých míst“ v historii je tedy s „pravdivým“ vyprávěním nerozlučně spjato. Jednou z neprobádaných oblastí v důsledku komunistického zamlčování „pravdy“ je podle postkomunistických historiků právě činnost bratří Mašínů a protikomunistického odboje vůbec.

Nechceme se přitom o to, který z diskurzů historii „více zkresluje“. Tím bychom se dostali na pole, které rozhodně nemáme v úmyslu kultivovat. Tato práce není historickou studií, ale sémiotickou analýzou. Nezajímá nás míra deformace, ale pouze „způsoby označování“, které jsou s *jakýmkoliv* reprezentačními praktikami nerozlučně spjaty. V případě maší-

novských narativů se přímo nabízí otázka jejich zakotvení ve vyšších ideologických strukturách. U těch vzniklých před rokem 1989 se budeme ptát, jakým způsobem jsou tyto reprezentace vklíněny do „velkého vyprávění“ komunismu. V mašínovských vyprávěních vzniklých po sametové revoluci nás stejně tak bude zajímat, jak zapadají do polistopadové interpretace historie, zejména s ohledem na koncepci tří odbojových hnutí: první odboj (proti Rakousko-Uhersku), druhý odboj (protinacistický) a třetí (protikomunistický). Všechna tato odbojová hnutí jsou v české historiografii (i v populární kultuře) zobrazována jako „boj za svobodu“ českého národa. Budeme tedy sledovat, jakým způsobem je mašínovský mýtus budován a jak je zakotven v polistopadovém ideologickém univerzu. Nebude se však jednat o diachronní pohled na kauzu bratří Mašínů v průběhu dvacátého století, který by postupně sledoval proměny jejich zobrazení. Důležitější jsou pro nás spíše synchronní řezy ideologickou tkání jednotlivých období a sledování jejich životních funkcí. Jedním z našich cílů bude též zvážit platnost teze o „konci ideologií“ či zániku jednoho „velkého vyprávění“ po roce 1989, která je postulována (nejen) v českém uvažování o literatuře a kultuře (např. Haman 2006, Steiner 2002).

Jsme si samozřejmě vědomi, že na cestě k takto vytyčenému cíli nás čekají mnohá úskalí. Naskýtá se zde zejména otázka, do jaké míry jsme takové analýzy schopni. Můžeme vůbec vystoupit z diskurzu, který se snažíme kriticky nahlédnout? A z jaké pozice potom takovou kritiku ideologie provádíme? Existuje vůbec nějaké místo, ze kterého by to bylo možné? Uvědomujeme si, že i my v této práci používáme určité „způsoby označování“. Z daných narativů také nutně musíme něco vybrat, zdůraznit a o jiných věcech (ať už vědomě či nevědomě) mlčíme a splétáme jistý příběh. I samotná volba tématu se dá vnímat jako pohled na psaní o minulosti s jistým předporozuměním. Neděláme si iluze o existenci vlastní výjimečné pozice, ze které by bylo možno věci objektivně a nezaujatě popisovat. Jak podotýká Daniel Chandler, problematičnost sémiotické analýzy pramení z toho, že i my, čtenáři mýtů, jsme sami produkty kultury, která nás stvořila. Proto pro nás může být velmi obtížné odkrývat kódy, v nichž populární texty či historické narativy fungují (Chandler 2002: 145). S vědomím této omezenosti a vykonstruovanosti našeho „narativu“ se však spolu s Chandlerem domníváme, že má cenu alespoň se pokusit

reflektovat hodnoty a přesvědčení vepsané do obrazů minulosti a odkrývat mýty, kterými jsme žili či žijeme dnes.

K některým oblastem, které jsme si vytkli za cíl zkoumat, již existuje poměrně obsáhlá odborná literatura. Jsou zde však také problémy, kterých se badatelé dotkli zatím jen velmi zřídka a nesouvisle. České nacionální emblémy zkoumal Vladimír Macura v průkopnické knize *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ* (1995), otázkami české národní identity se též zabývali Robert Pynsent (1996, 2008), Ladislav Holý (2010) a z historického pohledu je analyzoval Jiří Rak (1994). V naší práci ovšem navazujeme i na soudobé historické bádání zabývající se českým nacionalismem, které se rozvíjí zejména v anglosaském kontextu (Bryant 2007, Heimann 2009, Orzoff 2009, Wingfield 2007).

Česká národní mytologie se v období mezi lety 1948 a 1989 integrálně propojila s dalšími ideologickými strukturami – tentokrát s oficiálně propagovanou doktrínou marxismu-leninismu. Jako jeden z prvních se pustil do analýzy sémiotického světa socialismu Vladimír Macura v souboru studií s názvem *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948–1989* (1992). Vztahem literatury a politiky ve dvacátém století se zabýval též Petr Steiner v knize *Lustrování literatury. Česká fikce v politickém kontextu* (2002) a na jazyk komunistické moci se ve svých esejích zaměřil Petr Fidelius (1998, 2000). V posledních několika letech také začala být na (pop)kulturní produkty éry reálně existujícího socialismu aplikována metodologie vycházející z britské tradice kulturních studií. V této souvislosti můžeme zmínit práce Ireny Reifové a Petra Bednaříka (2007, 2008) a také studie mladé generace badatelů shromážděné ve sborníku *James Bond a major Zeman. Ideologizující vzorce vyprávění* (Bílek 2007). Pro naši práci byla z tohoto souboru inspirativní zejména studie Petra A. Bílka *James Bond a major Zeman: sémantika narativní ideologie*, zabývající se vztahem ideologického kódování textu a jeho narativní výstavby. Na tyto analýzy chceme navázat a domýšlet je při aplikaci na námi vybraný empirický materiál.

Co se týče zkoumání postkomunistického diskurzu, zde zatím nacházíme pouze málo prací. Můžeme zmínit sociálně antropologický výzkum Ladislava Holého (2010) či analýzy postkomunistického filmu Jana Čulíka (2007). Tyto práce se však zaměřují spíše na českou kulturu jako

takovou, nikoliv přímo na specifičnost postkomunistické ideologie. To je zřejmě dáno tím, že od roku 1989 není ještě dostatečný časový odstup. K danému tématu existují pouze dílčí studie. Český polistopadový anti-komunismus zkoumají Lenka Vochocová a Jan Křeček (2007), ve své rigorózní práci jej též analyzoval Ondřej Slačálek (2009). Proměnami historiografického paradigmatu v souvislosti s přechodem k liberálnímu kapitalismu po roce 1989 se zabýval Michal Kopeček (2007, 2008). Máme za to, že tato práce je první systematictější analýzou jednoho výrazného polistopadového mýtu.

Vydáváme se společně na cestu českou ideologickou krajinou dvacátého a počátku jednadvacátého století. Bratry Mašiny a jejich druhy potkáme v různých převlecích. Jednou to budou mordýři a lapkové, podruhé zase rytíři v lesklé zbroji. Snad toto putování laskavý čtenář přežije ve zdraví.

1. oddíl

„A proč myslíš, Aničko, že nám je o trochu lépe?“

„Tak, vůbec, že se máme rádi a že jsme si to dovedli zařídit.“

Ale Toníkova mysl byla uvyklá na jiný směr a jeho „my“ bylo mnohem širší než Annino.

Ivan Olbracht (*Anna Proletárka*)

Komunistický antimýtus: Bratři Mašínové jako vrazi

Než se pustíme do samotné analýzy mašínovských vyprávění, je třeba, abychom si krátce představili jejich základní dějovou kostru. Tu mají komunistické i postkomunistické narativy společnou. Příběh se dá shrnout asi takto: Bratři Mašínové, synové protinacistického bojovníka, založili krátce po převratu v roce 1948 skupinu, jejímž účelem byl boj proti komunistickému režimu. Rozhodli se získat zbraně, a proto v září 1951 společně s Milanem Paumerem přepadli policejní stanici v Chlumci nad Cidlinou, kde Josef Mašín zastřelil příslušníka bezpečnosti Oldřicha Kašíka. Zbraně však nezískali, a proto o dva týdny později Ctírad Mašín, Milan Paumer a Zbyněk Janata přepadli další služebnu, tentokrát v Čelákovících u Prahy. Odnesli odsud zbraně a Ctírad Mašín před odchodem svázaného a omámeného policistu Honzátka podřezal dýkou. Mašínové se poté rozhodli získat finanční prostředky. V srpnu roku 1952 Josef Mašín s Václavem Švédou¹³ přepadli auto vezoucí výplaty pro podnik Kovolís. Při této akci Josef Mašín zastřelil pokladníka Rošického. Skupina získala zhruba 800 000 korun. Kromě těchto akcí provedla skupina též několik dalších sabotáží s cílem poškodit československé hospodářství. Ctírad Mašín s Václavem Švédou například zapálili na Moravě stohy slámy. Mašín při této akci postřelil Jana Leciána. V říjnu 1953 pak pět členů skupiny (Josef a Ctírad Mašínovi, Václav Švéda, Milan Paumer, Zbyněk Janata) překročilo hranici s východním Německem s cílem dostat se do západního sektoru Berlína. Při útěku se několikrát střetli s policií, přičemž zastřelili a zranili několik východoněmeckých příslušníků. Při následné masivní pátrací akci východoněmecké policie byli zatčeni Zbyněk Janata a Václav Švéda. Bratrům Mašínovým a Milanu Paumerovi se podařilo dostat do Berlína. Poté odešli do USA, kde vstoupili do americké armády.

Na tomto popisu „kauzy“ by se snad shodli vyšetřovatelé komunistické Státní bezpečnosti i postkomunističtí historikové. Jádrem sváru by ale byly otázky spojené s motivací bratří Mašínů, tedy proč tuto činnost vyvíjeli a zejména také, zda byla správná, či nikoliv. Právě v této oblasti se ode-

hrává ideologický zápas, který budeme popisovat. Již jsme výše uvedli, že naším cílem není ukazovat, v čem se jednotlivé verze mašínovských vyprávění liší od historické „pravdy“. Lze samozřejmě namítnout, že to není vhodný způsob pro analýzu historických vyprávění, neboť v nich přece jde primárně o to, zda popisované skutečnosti korespondují s empiricky doložitelnými fakty (archivní materiály, výpovědi očitých svědků apod.).¹⁴ Naše situace je v tomto ohledu poněkud zjednodušená právě tím, že se základní fakta ve zkoumaných reprezentacích shodují.¹⁵ Mnohem zajímavější se nám proto jeví zkoumat, proč jsou shodné historické údaje v jednotlivých historických etapách v narativech interpretovány odlišně. Nejdříve se tedy zaměříme na novinové články z padesátých let, poté přistoupíme k rozboru detektivních příběhů a epizody z televizního seriálu *Tricet případů majora Zemana*.

Proces s bandou teroristů a vrahů: komunistický tisk v padesátých letech

V dobovém tisku z padesátých let nenajdeme o bratřech Mašínových ani o akcích jejich skupiny zmínku až do února 1955. V médiích není reflektována chlumecká ani čelákovická akce, zapálení stohů na Moravě či akce Kovolis (Chalupová 2008: 105). Předmětem zájmu se stává až soudní proces s členy skupiny, o němž v hlavních celostátních denících vychází série článků.¹⁶ Zpráva ze 2. února 1955 Československé tiskové kanceláře nazvaná *Proces proti bandě záškodníků, diversantů a teroristů* vyšla s malými úpravami v důležitých celostátních denících.¹⁷ Následující den (3. 2. 1955) je v *Rudém právu* zveřejněn komentář s výmluvným názvem *Vrahové našli ochránce* a den nato též článek *Zločinci v americké armádě*. Dne 5. února 1955 vychází v *Mladé frontě* další komentář s názvem *Šli ke svým*. Konečně 19. února je opět v důležitých celostátních denících přetištěna zpráva ČTK *Československo žádá USA o vydání zločinců*.¹⁸ To je poslední mediální výstup, který se v dobovém tisku kauze bratří Mašínů věnuje. Pro naši analýzu je zřejmě nejdůležitější první článek, *Proces proti bandě záškodníků, diversantů a teroristů*,¹⁹ který široce informuje o soudním procesu se Zbyňkem Janatou, Václavem Švédou a ostatními členy skupiny

a jejich rodinnými příslušníky. Je významný, protože tvoří dějovou kostru pro další (detektivní) příběhy, jimž se budeme věnovat v následujícím oddíle. Autoři pozdějších detektivek používají z tohoto článku dokonce i některé obraty (Paumer jako „povaleč“ apod.).

Článek začíná informací o soudním procesu: „Před senátem Nejvyššího soudu v Praze byla v těchto dnech souzena sedmnáctičlenná zločinecká banda, která v letech 1950 až 1953 terorizovala pokojné obyvatelstvo na Poděbradsku, Kolínsku, Čáslavsku, Kojetínsku i jinde, páchala vraždy a loupeže, rozkrádala státní majetek a organizovala řadu sabotážních akcí.“ Hned v prvním odstavci se také dozvídáme: „Aby členové bandy získali zbraně a finanční prostředky, které potřebovali pro svou teroristickou činnost, zavraždili bestiálním způsobem dva příslušníky veřejné bezpečnosti a pokladníka jednoho národního podniku“ (Ibid.). Již od počátku je tedy čtenář informován o tom, že má co dělat s těžkými zločinci. V druhém odstavci se pak dozvídáme jména pachatelů. Bratři Mašínové jsou označeni jako „otrlí teroristé a vrazi“, kterým se spolu s „povalečem“ Milanem Paumerem podařilo po spáchaných zločinech uprchnout do zahraničí. Ostatní členové skupiny jsou opět identifikováni dehonestujícími přívlastky či jinými negativními atributy. Jsou to „osoby práce se štítící, jako Ctibor Novák, bývalý organizovaný fašista Zbyněk Roušar, bývalý statkář Václav Švéda, pro krádež ze studia vyloučený Zbyněk Janata, bývalý příslušník hitlerjugend Egon Plech, příslušníci jejich rodin a jiné deklasované živly“. Po tomto představení charakterů přichází vylíčení vlastních činů této bandy.

Vyprávění začíná přímo akcí v Chlumci nad Cidlinou: Mašínové s Paumerem si dne 18. září 1951 najali v Praze taxík, jehož řidiče cestou spoutali a nechali v lese. „S uloupeným autem odjeli do Chlumce nad Cidlinou, kde na stanici SNB zákeřně přepadli službu konajícího příslušníka Oldřicha Kašíka, kterého omráčili železnou tyčí a nakonec zastřelili dvěma ranami z pistole.“ Zákeřnost zločinců je znásobena tím, že příslušníka zastřelí ve chvíli, kdy se již nemůže bránit, protože je omráčený.²⁰ Dalším zločinem bandy je přepad stanice SNB v Čelákovcích, o kterém před soudem vypovídal obviněný Zbyněk Janata. Společně se Ctíradem Mašínem a Milanem Paumerem vylákali sanitní auto na okraj města, jeho posádku spoutali a omámili chlořoformem. „S uloupeným vozem odjeli do Čelákovic, kde na základě před-

stírané automobilové nehody vylákali z města příslušníka SNB Jaroslava Honzátku. Zde se jim podařilo ho odzbrojit, spoutat a odvézt zpět na stanici SNB, kde jej rovněž omámili chloroformem. Nato uloupili služební zbraně a střelivo a před odchodem Ctirad Mašín podřezal Honzátku dýkou.“²¹

Bandité potřebovali na svou „teroristickou činnost“ peníze, z toho důvodu naplánovali přepadení automobilu převážejícího výplaty pro podnik Kovolís. Loupež chtěli provést v převlečení za příslušníky SNB, a proto v létě 1952 odjeli Josef Mašín, Zbyněk Janata a Václav Švéda do Olomouce, kde „po celý den sledovali několik příslušníků národní bezpečnosti, aby je na osamělém místě zavraždili a uloupili o uniformy“. Tento záměr se jim však nezdařil, a proto byla k přepadení auta použita pouze uniforma Lidových milic. K samotnému přepadu došlo na pustém místě před obcí Žleby: „Josef Mašín odvezl pokladníka a další osobu do lesa, kde pokladníka Rošického, jenž se snažil svěžené peníze chránit, zastřelil. Tímto loupežným přepadením a vraždou získala banda téměř 900.000 Kčs a dvě pistole.“ Skupina tyto peníze použila nejenom k teroristickým akcím. V článku je zobrazena chamtivá „statkářka“ Švédová, která se nerozpakovala peněz využít ke svému vlastnímu prospěchu: „Tak na př. z podílu 70.000 Kčs, který dostal Václav Švéda, z peněz, na kterých lpěla lidská krev, koupila jeho žena – bývalá statkářka – dva gauče a elektrický ohřívač vody pro svou domácnost.“

Galerie zločinců je doplněna „dalšími členy bandy Františkem Mňukem a Jaroslavem Cukrem, z nichž první má pověst alkoholika a karbaníka, druhý pak šmelináře“, dále pak Vladimírem Hradcem, který ukrýval skupině zbraně, „zásoboval bandu elektrickými rozněcovadly pro připravované destrukce, chloroformem a jedem, kterým měl být tráven dobytek JZD“. V článku se zmiňuje též podpálení stohů na Hané, kde bylo „bezbrannému Leciánovi, vedenému obětavou snahou chránit společný majetek“, vystřeleno pravé oko a prostřelen hrudník. Letmo se také vypráví o jejich útěku do západního sektoru Berlína a odtud do Západního Německa, kdy pětičlenná ozbrojená tlupa v NDR pokračovala „v loupežích a vraždách“.

Ke konci textu se také věnuje pozornost motivaci banditů k jejich činnosti. Je zde citován zástupce generálního prokurátora, který v závěrečné řeči ukázal „pravou tvář těchto zločinců, kteří z touhy po zahálčivém životě a bezpracných příjmech se neštilili použít nejhnusnějších prostředků proti svým spoluobčanům k dosažení svých cílů“. Mašínové a jejich komplici

jsou tak vylíčení jako lidé, kteří loupili a vraždili kvůli osobnímu zisku. Oběťmi jejich řádění se stali běžní občané. Někteří z nich však neváhali riskovat vlastní životy a postavili se jim, což dokazuje, že „lid“ je proti banditům: „Že však nikdy nenaleznou podpory pro své zločinecké záměry mezi naším pracujícím lidem, o tom svědčí příklad pokladníka Rošického a náčelníka požárního sboru Leciana, kteří neváhali nasadit život při plnění svých občanských povinností.“ Komunistický tisk tak konstruuje kategorii „lidu“ (či „pracujícího lidu“), která vytváří kolektivní komunistický subjekt („my“).²² To jsou všichni poctiví a pracující občané, kteří přirozeně souhlasí se současným novým pořádkem. Do „lidu“ tak nepatří všichni: „Kdo odmítá ‚vedoucí úlohu strany‘, ten se z ‚lidu‘ eo ipso sám vylučuje“ (Fidelius 1998: 43). V tomto případě je „lid“ postaven do opozice vůči vrahům, imperialistům a válečným štváčům („oni“). Zločinecké jednání bandy lid pochopitelně odsuzuje a schvaluje jejich přísné potrestání: „Naši lidé se s odporem a hněvem dívají na loupežné vrahy a souhlasí se spravedlivým rozsudkem nad těmi členy bandy, kteří byli dopadeni. A štítí se i jejich ochránců, kteří z těchto loupežných vrahů dělají hrdiny.“²³

V novinovém komentáři *Vrahové našli ochránce*,²⁴ se rozvíjí některé motivy z článku o soudním procesu. Neklade se již důraz na vylíčení jednotlivých zločinů bandy, ale podrobněji se zde objasňují nekalé úmysly, které Mašiny a jejich komplice vedly k tak hrozným činům: „Pohnutky? Zavilá nenávisť ke všem, kteří poctivě pracují, touha po bezpravně získaných penězích, po zbraních, jimiž zabíjeli.“ Opakují se také charakteristiky jednotlivých postav („fašista“, „statkář“, „kolaborant“), načež se představuje další společný rys celé bandy: „Nejsou nikým jiným, než skutečnými odchovanci zvlčilé morálky staré kapitalistické společnosti, takové, která dává vzniknout americkým lupičským bandám, vyznavačům revolveru, zabíjení, žhářství, okrádání. Odporná smečka...“ Mašinové a ostatní jsou tedy již přímo dávání do souvislosti se světem „zla“, který zde symbolizuje Amerika a kapitalismus. Zosobněním starého světa je zde bývalá statkářka Švédová a její muž, kteří „dříve ždímalí peníze z čeledínů a děveček. Naše demokratické zřízení je možností kořistit z práce jiných navždy zbavilo. A proto se tato bývalá statkářská rodina neštítala společit s tlupou zločinců a věrně jim pomáhat. Dala se na cestu, která končila vraždami.“ Zde se autor článku dotýká zřejmě klíčového motivu zločin-

ného řádění skupiny. Odkazuje k novému, „demokratickému“²⁵ zřízení, které se těmto lidem nehodí zejména proto, že jim již nadále neumožnilo pohodlně žít z práce jiných. Vykořisťování ubohých děveček a čeledínů skončilo, a tak chamtivé statkářce Švédové a jejímu muži – kulakovi – nezbylo, než se spolčit s tlupou zločinců. Tento motiv k činu se bude dále rozvíjet v detektivních příbězích.

Pozornost se též věnuje tomu, že hlavní zločinci po útěku vstoupili právě do americké armády. To koreluje s charakterem říše zla, neboť „celý americký způsob života je založen na zločinu a krvi; výchova k vraždění stala se tam systémem. Kolik strašných zločinů spáchala americká vojska v jimi napadené Koreji.“²⁶ Téměř nikoho tedy nemůže překvapit, že „loupežní vrahové Josef a Ctirad Mašín a Milan Paumer byli přijati do americké armády“. Ta je ztělesněním imperialismu a chladnokrevného vraždění. Text s příznačným názvem *Šli ke svým* končí konstatováním, že ačkoliv se Mašínové a Paumer přidali k tomuto ďábelskému spolku, svůj boj nemohou vyhrát: „Kamkoli přijdou, bude to ve znamení bezpráví a zkázy. Jako posly smrti bude je všude provázet nenávisť milionů... až jednoho dne v tomto bídném žoldu zdechnou. Hle: Wall Street – a Mašínové. Paumer. Američtí imperialisté a tažné houfy dobrodruhů, které vyslali do ztraceného boje proti míru, svobodě, lidskému štěstí.“²⁷ Mašínové s Paumerem sice utekli, ale moc dlouho žít stejně nebudou, a proto tábor míru nemůžou ohrozit.

Vidíme, že v analyzovaných člancích je činnost bratří Mašínů a jejich spolupracovníků zasazena do kriminálního kontextu. Dopouštějí se trestné činnosti, s čímž souvisí i sémantické pole trestního práva („obviněný“, „loupež“, „loupežná vražda“, „rozsudek“ apod.) obohacené o dehonestující výrazy hojně užívané nejen v období stalinismu, ale i dříve („povaleč“, „osoba práce se štítící“ apod.). Komunistický tisk vytváří obraz Mašínů jako loupežných vrahů a konstruuje tak negativní mytickou strukturu – mašínovský „antimýtus“.²⁸ Je charakteristické, že první velký článek věnovaný kauze referuje až o soudním procesu, nikoliv o samotných akcích skupiny v době, kdy se odehrály. Happy endem takto vyprávěného příběhu vlastně je, že pachatele stihl spravedlivý trest. Mašínům a Paumerovi se sice podařilo uniknout a nemohli stanout tváří v tvář spravedlnosti, nicméně i oni budou jistě potrestáni, neboť objektivní zákonitost dějin diktuje, že jednou zdechnou v žoldu americké armády.

Na příkladu mašínovského antimýtu se tak ukazuje bipolarita zobrazeného světa doby vrcholného stalinismu. Ten byl tehdy „ostře polarizovaný, rozvržený do nesmiřitelných protiv: na jedné straně my a na druhé straně oni, na jedné straně Východ a na druhé straně Západ, na jednom pólu Kreml a na druhém Wall Street, ráj a proti němu peklo, dobro a na druhém břehu zlo, proti válce mír“ (Macura 2008: 69). Bratři Mašínové a jejich skupina zde tedy stojí na záporné straně axiologické osy. Jsou zobrazeni jako součást třídních nepřátel, neboť se postavili proti „pracujícímu lidu“ a přidali se ke zlotřilým imperialistům. V analyzovaných novinových článcích jsou postavy jenom načrtnuty a příběh je odvyprávěn ve zkratce. Nicméně v dalších letech vychází několik povídkových knih, které se k případu vrací a zaobírají se jím detailněji. V následující kapitole budeme sledovat, jak je mašínovský příběh zasazován do detektivního žánru.

Detektivní povídky: boj orgánů proti „antisocialistickým žvlům“

Kontext „socialistické detektivky“

Padesátá léta vyznávající budovatelský optimismus nebyla vhodnou dobou k tomu, aby se příliš psalo o rozvracecích státních, kterým se podařilo uprchnout na Západ a k tomu ještě vstoupit do americké armády. Je možné, že z tohoto důvodu se bratři Mašínové a jejich skupina po sérii článků v tisku neobjevují.²⁹ Nicméně v následujících dekadách vychází o jejich případu několik povídek, které jsou součástí detektivních knih napsaných podle skutečných událostí. Tyto knihy byly vydávány nakladatelstvím Naše vojsko.³⁰ První z nich je soubor povídek z roku 1966 s názvem *Tady bezpečnost* (Jánský 1966), který byl součástí dvoudílného cyklu. Druhý díl *Bezpečnost zasahuje* (Jánský 1967) vyšel o rok později. Pod pseudonymem Rudolf Jánský se skrývají autoři Rudolf Kalčík a Jan Vítek.³¹ Historická reportáž o případu bratří Mašínů s názvem *Teror* vychází původně na pokračování v časopise *Československý voják*,³² poté byla zařazena do souboru *Tady bezpečnost*. Některé případy z tohoto cyklu byly též později námětem *Triceti případů majora Zemana*. Kromě případu bratří Mašínů, který byl ztvárněn v epizodě *Strach*, je to povídka *Strýček smrt*. Ta po-